

פרשת משפטים

מפי מו"ר הרב שמעון כהן שליט"א

בס"ד שבט תשע"ז • גליון 186

ניתן לשלוח מייל לכתובת rephael.wasser@gmail.com ולקבל את הגיליון מידי שבוע לתיבת המייל

חינוך באהבה

הדרך לצמצום השנאה

ראשי פרקים:

איך יכול להיות שיהודי שונא יהודי ◊ מצוה יותר באויב מבאהב ◊ השונא האמור בתורה ◊ רגשי השנאה צריכים להיות מדויקים ◊ קשה למצוא אדם שמותר לו לשנוא ◊ שנאה מצד הרע ואהבה מצד הטוב ◊ להפוך משפט לרחמים ◊ מי ערב לנו שאנו טובים מזולתנו ◊ לכבד ולאהוב ◊ חינוך מתוך עין טובה ומחשבה טובה ◊ מומר בימינו ◊ מעלין ולא מורידין ◊ לא להרבות שנאה ותחרות

מקורות עיקריים:

בכור שור שמות כג, ד-ה ◊ בבא מציעא לב ע"ב ◊ פסחים קיג ע"ב ◊ שולחן ערוך חושן משפט ערב, יא ◊ קובץ שיעורים בבא קמא אות קד ◊ משך חכמה דברים כב, ד ◊ ליקוטי אמרים תניא פרק לב ◊ פנים יפות שמות כג, ד ◊ בבא קמא נ ע"א ◊ פלא יועץ ערך אהבת הרעים ◊ תומר דבורה פרק ב ◊ תענית כ ע"א ◊ חזון איש יורה דעה סימן ב, אות כח ◊ חזון איש יורה דעה סימן ב, אות טז ◊ חזון איש שביעית סימן יב, ט

איך יכול להיות שיהודי שונא יהודי

בהמשך למעמד הר סיני, ה' מוסר למשה רבנו רשימה ארוכה של מצוות ודינים שברובם נוגעים ליחסים שבין אדם לחברו, ובהם מצוות השבת אבדה ומצוות פריקה וטעינה, וכך נאמר:

"כי תפגע שור איבך או חמרו תענה השב תשיבנו לו: כי תראה חמור שניאך רבץ תחת משאו וחדלת מעזב לו עזב תעזב עמו".

אנו מצווים להשיב אבדה גם אם ברור לנו שהמאבד הוא למעשה אויב ושונא שלנו, וכן אנו מצווים לסייע בפריקת המשא מעל שורו או חמורו, ובכך למנוע צער בעלי חיים.

השאלה המתבקשת היא: איך יכול להיות שיהודי שונא יהודי, הלא איסור מפורש הוא בתורה "לא תשנא את אחיך בלבבך"¹.

ועוד: אם היה מדובר רק על 'צער בעלי חיים' היה מספיק לכתוב 'כי תראה חמור אחיך רובץ תחת משאו', אבל התורה טרחה לכתוב 'שונאך'?

¹ ויקרא יט, ז.

מצוה יותר באויב מבאוהב

רבי יוסף בכור שור² מביא את דברי הגמרא בבבא מציעא, וזו לשונו:

"שור אויבך - אפילו אויבך, ואף מצוה יותר באויב מבאוהב, כדי לכוף את יצר הרע. וחדלת מעזוב לו - השנאה שבלבך... עזוב תעזוב עמו - תעזוב השנאה".

הגמרא בבבא מציעא³ מלמדת אותנו מה הדין במקרה שיש אוהב ושונא, את מי יש להעדיף, "אוהב לפרוק ושונא לטעון - מצוה בשונא, כדי לכוף את יצר", כלומר מצוה באויב יותר מבאוהב, וזאת אף על פי שאצל האוהב מדובר בפריקה שבה מלבד העזרה לזולת יש גם מניעה של צער בעלי חיים, לעומת השונא העסוק בטעינה.

התורה חודרת לנפש האדם ותובעת ממנו לכוף את יצרו. גם אל מול האויב אנו נתבעים לעבודת המידות.

השונא האמור בתורה

סוגיית אוהב ושונא, זו סוגיה שדורשת תלמוד. הגמרא בפסחים⁴ מבארת שהמילים 'חמור שונאך' עוסקות ברשע שעל פי דין מותר לשנאתו, וזו לשון הגמרא:

"כי תראה חמור שונאך רבץ תחת משאו' - מאי שונא? אילימא שונא נכרי - והא תניא: שונא שאמרו - שונא ישראל ולא שונא נכרי. אלא פשיטא - שונא ישראל.

ומי שריא למסניה, והכתיב 'לא תשנא את אחיך בלבבך'?

אלא דאיכא סהדי דעביד איסורא.

כולי עלמא נמי מיסני סני ליה, מאי שנא האי? אלא לאו כי האי גוונא, דחזיא ביה איהו דבר ערוה.

רב נחמן בר יצחק אמר: מצוה לשנאתו, שנאמר 'ראת ה' שנאת רע' (משלי ח, יג)."

יש עדים שראו אותו עובר על איסור, ואם הוא עבר על איסור מותר לשנאתו, "הלוא משנאך ה' אֶשְׁנָא"⁵. אלא שאם כך, כל אחד מישראל היה צריך לשנאתו ולא רק הוא. לכן מסיקה הגמרא, שמדובר כאן באדם שעבר על איסור ואין עדים על כך. אם ראה אותו אדם יחיד בשעת מעשה, מותר לו לשנא אותו כי הוא עושה רע. לא מוזכר כאן שהכוונה דווקא לאיסורים חמורים במיוחד, יכול להיות שמעשה האיסור שעבר עליו היה שהשיח בין תפילין של יד לתפילין של ראש או שדיבר בחזרת הש"ץ, וכך נפסק להלכה⁶:

"השונא האמור בתורה, לא מעכו"ם הוא אלא מישראל, והיאך יהיה לישראל שונא [מישראל], והכתוב אומר: 'לא תשנא את אחיך בלבבך'?"

אמרו חכמים: כגון שראהו לבדו שעבר עבירה והתרה בו ולא חזר, הרי מצוה לשנאותו עד שיעשה תשובה וישוב מרשעתו. ואף על פי שעדיין לא עשה תשובה, אם מצאו נבהל במשאו, מצוה לטעון ולפרוק עמו, ולא יניחנו נוטה למות, שמא ישא בשביל ממונו ויבא לידי סכנה, והתורה הקפידה על נפשות ישראל בין רשעים בין צדיקים מאחר שהם נלויים אל ה' ומאמינים בעיקר הדת,

² בכור שור שמות כג, ד-ה.

³ בבא מציעא לב ע"ב.

⁴ פסחים ק"ג ע"ב.

⁵ תהלים קלט, כא.

⁶ שולחן ערוך חושן משפט ערב, יא.

שנאמר: 'אמור אליהם חי אני נאם ה' אלקים אם אחפוץ במות הרשע כי אם בשוב רשע מדרכו וחייה'."

אחרי הכל, גם אלה שנכשלים ועוברים על איסורי תורה, הם מאמינים בקב"ה. אדם נכשל ומחלל שבת, אבל הוא מקפיד לעשות קידוש כל שבת. אי אפשר להגדיר אותו כאפיקורס ח"ו, הוא מאמין בקב"ה ואף מקיים חלק ממצוותיו, אבל הוא מסכן, הוא לא מבין את חומרת האיסור או שהיצר גורר אותו לדבר איסור ולמעשה הוא 'מומר לתאבון'.

בדרך כלל השולחן ערוך מביא את פסקיו בלשון קצרה ועניינית, וכאן משנה המחבר ממנהגו וכותב בסגנון של שיח עם שאלה ותשובה ודברי מוסר.

מרבן רבי יוסף קארו לא יכול היה להסתפק באמירה שמותר לשנוא יהודי שעבר על איסור, והוכרח להרחיב את היריעה ולצמצם את היתר השנאה.

רגשי השנאה צריכים להיות מדויקים

הלכה זו מבוארת יותר ב"קובץ שיעורים"⁷ של הגאון רבי אלחנן וסרמן הי"ד⁸, מגדולי ראשי הישיבות בתקופת השואה, וזו לשונו:

"הא דמותר לשנאתו כשראה בו דבר ערוה, הטעם משום דיצא מכלל עמיתך ואחיק, אבל בתוספות שם כתבו, דאינו מותר לשנאתו רק בשביל העבירה שעשה, ואם יהיה לו עליו שנאה אחרת עובר ב'לא תשנא', ומוכח דהוא בכלל אחיק, אלא דגם באחיק לא אסרה תורה לשנאתו בשביל דבר ערוה'."

כלומר השנאה המותרת במקרה שראה בחברו דבר ערוה היא נקודתית, מותר לשנוא את האדם מצד המעשה הפרטי שעשה, אבל במבט כולל, כשמתבוננים על אישיותו השלמה, מצוה לאהוב אותו.

ממשיך ה"קובץ שיעורים":

"ובספר חפץ חיים (כלל ד, סעיף ד) הקשה מדברי רבנו יונה בשערי תשובה דאסור להכלימו. ומה שאמר דמותר לשנאתו, וכתב לחלק דלהרע לו בידיים חמיר יותר משנאה שבלב, ואינו נראה לחלק בזה, דאי נימא דמותר לשנאתו מפני שיצא מכלל 'אחיק', הוא הדין דאינו בכלל עמיתך עם שאתך בתורה ומצוות.

ולדעת ספר יראים, באמת מותר גם להכלימו. אלא דדעת רבנו יונה כמו שכתבו בתוספות הנ"ל, דגם לענין שנאה הוא בכלל אחיק, אלא שלא אסרה תורה רק שנאת חנם, היינו שלא בשביל דבר ערוה'."

מותר לשנוא את העבירה באופן נקודתי, אבל מי שמפתח שנאה כללית לכל האישיות בגלל מעשה פרטי, הוא עובר על 'לא תשנא את אחיק בלבבך'. בדבר שהוא נכשל צריך לשנוא אותו, אבל רגשי השנאה צריכים

⁷ קובץ שיעורים בבא קמא אות קד.

⁸ רבי אלחנן בונים וסרמן הי"ד (בירז שבליטא-קובנה), התרלה-התש"א - מגדולי ראשי הישיבות וממנהיגי אגודת ישראל. ממתנגדי החריפים והתקיפים של הציונות. נרצח בשואה. נולד בעיר בירז שבליטא. בערך בשנת תר"ן עברה משפחתו לבויסק, משם נסע ללמוד בישיבת טלז אצל רבי אליעזר גורדון ורבי שמעון שקופ. שם התפרסם כמתמיד ומעמיק מיוחד. אחר כמה שנים נסע לבריסק ללמוד תורה מפי רבי חיים סלובייצ'יק. בשנים התרס"ג-התרס"ד השתתף ביסוד והנהלת ישיבה בעיר אמציסלאוו ברוסיה, שם שהה ארבע שנים. בשנת התרס"ז בא לראדין, ולמד ב"כולל קדשים" של רבי ישראל מאיר הכהן מראדין - בעל ה"חפץ חיים". בשנת התר"ע התמנה לראשות הישיבה בבריסק. עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה חזר לראדין, שם יסד ישיבה יחד עם הרב שלמה היימן והיה שם במשך חמש שנים. בשנת התרפ"א, חזר לפולין וקיבל עליו הנהגת הישיבה "אהל תורה" בברנוביץ.

להיות מדויקים, אסור להם לצאת מגבולות הגזרה. לא קל לעשות את ההבדלה הזאת, אבל אנחנו נדרשים לשלוט ברגשי השנאה ולנהל את היחסים הבינאישיים שלנו בצורה מושכלת ומדוקדקת. לא פעם רגש השנאה משתלט על האדם ומבקש לשבור את הכלים, אבל זה נובע מתוך קלקול. אם היינו נאמנים לדבריו של ה"קובץ שיעורים" כל היחסים הבינאישיים שלנו היו נראים אחרת.

נראה כעת את דברי התוספות בפסחים בלשונם. כאמור הגמרא מעמידה את המקרה של 'חמור שונאך' באדם שראה ברעהו דבר ערוה ולכן הוא שונא אותו. שואלים תוספות:

"ואם תאמר דבאלו מציאות אמרינן: אוהב לפרוק ושונא לטעון - מצוה בשונא כדי לכופ את יצרו, והשתא מה כפיית יצר שייך כיון דמצוה לשנאתו?"

אנו מצווים לסייע לשונא תחילה כדי להתגבר על רגשי השנאה שבליבנו עליו, וזה קשה, כי לאחר שנכשל באיסור - מצוה לשנאתו ולא להתגבר על רגשי השנאה! משיבים תוספות:

"ויש לומר, כיון שהוא שונאו, גם חברו שונא אותו, דכתיב: 'כמים הפנים לפנים כן לב האדם לאדם' (משלי כז, יט), ובאין מתוך כך לידי שנאה גמורה ושייך כפיית יצר".

מושג ה'שנאה' איננו חד סטרי. כשאדם שונא את חברו גם חברו שונא אותו. כך דרכו של עולם, 'כמים הפנים לפנים כן לב האדם לאדם', כשחבר מחייך ומראה פנים שוחקות ואוהבות לזולתו, גם הזולת מראה לו פנים שוחקות, וכן להיפך, כשחבר מראה פנים חמורי סבר לזולתו, גם הזולת מראה לו פנים חמורי סבר, ומתוך כך באים לידי שנאה גמורה ח"ו.

קשה למצוא אדם שמותר לו לשנא

רבי מאיר שמחה הכהן מדווינסק⁹, בעל ה"משך חכמה"¹⁰, כותב על הפסוקים המקבילים בפרשת כי תצא דבר נפלא ביותר, תוך עמידה על שינוי הלשון. בפרשתנו נאמר 'חמור שונאך' ואילו בפרשת כי תצא נאמר 'חמור אחיך'. כותב על כך בעל ה"משך חכמה":

"לא תראה חמור אחיך וכו'. ובמשפטים כתיב 'אויבך' (שמות כג, ד). משום דבערבי פסחים (קיג ע"ב) אמר: מי שרי לשנויי, הא כתיב 'לא תשנא את אחיך בלבבך'. ומוקי לה בראה בו שעבר עבירה.

וזה היה קודם העגל אשר היו כולם 'ממלכת כהנים וגוי קדוש', אז היה שרי לשנויי אם ראה בו עבירה. לא כן אחרי כל המסות אשר נכשלו בעונות, אם יראה אדם בחברו חטא, אם יפשפש במעשיו ימצא כמה מכשולים ופקפוקים, זה בפרט זה וזה בפרט זה.

לכן אסור לשנא איש כזה רק מי שהוא בעצמו סר מרע וצדיק תמים בדרכיו. אבל קשה למצוא כמותו, ועל זה אמרו (סוכה מה ע"ב): ראיתי בני עליה והמה מועטים. לכן כתיב 'אחיך'".

לפני חטא העגל עם ישראל היה במדרגה עילאית, כל אחד מישראל היה מסוגל לפתח מדרגה כזאת של שנאה מקומית-נקודתית, אבל בימינו אי אפשר לתת פתח לשנאה גם כלפי מי שראו בו דבר ערוה, כי ניטל מאתנו כישרון השליטה על רגש השנאה עד כדי הבחנה מדוקדקת בין האדם השלם לבין המעשה האסור שעשה. נמצא שלפי ה"משך חכמה" אין שום היתר לשנא אדם מישראל גם אם הרשיע.

⁹ רבי מאיר שמחה הכהן מדווינסק (בוטרימוניס, וילנא שבליטא), התר"ג-התרפ"ו - מגדולי רבני מזרח אירופה בתקופה שקדמה לשואה. מחבר "אור שמח" על משנה תורה לרמב"ם. אחרי פטירתו פורסמו חידושיו לתורה בספר "משך חכמה" ("משך" הם ראשי התיבות של שמו), וחידושיו על התלמוד.

¹⁰ משך חכמה דברים כב, ד.

שנאה מצד הרע ואהבה מצד הטוב

סגנון דומה אנו מוצאים גם בתורת החסידות, וכך כותב האדמו"ר הזקן ב'לב התניא'¹¹:

"ומה שכתוב בגמרא שמי שרואה בחברו שחטא מצוה לשנאותו וגם לומר לרבו שישנאהו. היינו בחברו בתורה ומצוות וכבר קיים בו מצוות 'הוכח תוכיח את עמיתך' - עם שאתך בתורה ובמצוות, ואף על פי כן לא שב מחטאו, כמו שכתוב בספר חרדים, אבל מי שאינו חברו ואינו מקורב אצלו הנה על זה אמר הלל הזקן 'הוי מתלמידיו של אהרן אוהב שלום וכו' אוהב את הבריות ומקרבן לתורה', לומר שאף הרחוקים מתורת ה' ועבודתו ולכן נקראים בשם בריות בעלמא צריך למשכן בחבלי עבותות אהבה וכולי האי ואולי יוכל לקרבן לתורה ועבודת ה' והן לא הפסיד שכר מצוות אהבת רעים וגם המקורבים אליו והוכיחם ולא שבו מעוונותיהם, שמצוה לשנאותם, מצוה לאהבם גם כן, ושתיהן הן אמת - שנאה מצד הרע שבהם ואהבה מצד בחינת הטוב הגנוז שבהם שהוא ניצוץ אלקות שבתוכם המחיה נפשם האלקית, וגם לעורר רחמים בליבו עליה כי היא בבחינת גלות בתוך הרע".

לעולם אין מקום לשנאה לבדה, תמיד יש לשתף עמה עבותות של אהבה - "שנאה מצד הרע שבהם ואהבה מצד בחינת הטוב הגנוז שבהם שהוא ניצוץ אלקות שבתוכם המחיה נפשם האלקית".

להפוך משפט לרחמים

בספרו "פנים יפות"¹² עומד "בעל ההפלאה"¹³ על סמיכות הפרשיות בפרשתנו ומבאר מדוע נסמכה מצוות פריקה וטעינה למצוות הנוגעות לסדרי הדין, וכה דבריו:

"כי תפגע שור אויבך וגו'. לפי מה שכתוב על פי פשוטו שהכתובים דלעיל לא תענה על ריב וגו' ודל לא תהדר וגו', מרמז על הרחקת המחלוקת ודברי ריבות היינו דסמיך ליה 'כי תפגע שור אויבך', כמו שפירש רש"י בתהלים (צט, ד) בפסוק 'ועוז מלך משפט אהב' וגו', דאף שהקב"ה אוהב משפט, על כל זה 'אתה כוננת מישרים', שהוא לפנים משורת הדין. וזו לשונו שם 'כי תפגע שור אויבך', ומי הוא שיראה את שונאו גומל לו חסד שלא ידבנו ליבו לחבקו ולנשקו. ויש לפרש 'משפט וצדקה ביעקב אתה עשית', היינו להפוך מידת המשפט שהוא מידת הדין למידת הרחמים שהוא צדקה, בזה גורם להפך שונאו לאוהב.

וענין זה מצינו ביעקב בפרשת וישלח (בראשית לג, ד) בפסוק 'זירץ עשיו לקראתו' וגו', פירש רש"י: אמר רבי שמעון הלכה היא בידוע שעשו שונא ליעקב, אלא שנכמרו רחמיו באותו שעה ונשקו בכל ליבו, דהיינו כמו שכתוב שנתקרב אליו יעקב עד שהפך את ליבו, והיינו דכתיב: 'משפט

¹¹ ליקוטי אמרים תניא פרק לב.

¹² פנים יפות שמות כג, ד.

¹³ רבי פינחס הלוי הורוויץ (טשורטקוב שבפולין), התצ"א-התקס"ה - בצעירותו למד תורה מפי אביו שהיה אב"ד בטשורטקוב, ומפי אחיו הגדולים רבי נחום, לימים אב"ד בעיר פרסקרוב, ורבי שמואל שמלקא, לימים רבה של העיר ניקלשבורג. מאוחר יותר התקרבו האחים רבי פינחס ורבי שמואל לרבי דב בער ממזריטש, תלמיד הבעש"ט. בהמשך שימש רבי פינחס ברבנות בערים שונות, ובשנת התקל"ב מונה למלא את מקומו של רבי אברהם אביש כרבה של פרנקפורט דמיין. בתפקיד זה שימש במשך שלושים ושלוש שנים, עד מותו. בתקופה זו היה בקשרים הדוקים עם רבי יחזקאל לנדא בעל ה"נודע ביהודה", רבי נתן אדלר רבו המובהק של רבי משה סופר בעל ה"חתם סופר", ועם כמה מגדולי החסידות. בסוף ימיו החלה לפרוח תנועת ההשכלה, ורבי פינחס נאבק בה בכל כוחו. הוא העמיד תלמידים רבים, המפורסם שבהם הוא ה"חתם סופר". ספרו הידוע ביותר הוא ספר ה"הפלאה", הכולל בתוכו שלושה ספרים: ספר "כתובה" על מסכת כתובות, ספר 'המקנה' על מסכת קידושין, וספר "פנים יפות" - דרשות על התורה ועל חמש מגילות. חידושו על מסכתות נוספות פורסמו תחת השם "הפלאה".

וצדקה ביעקב אתה עשית', וכן אמר במכילתא כאן: 'כי תפגע שור אויבך', אפילו גוי, והיינו מפני דרכי שלום".

ריבוננו של עולם הוא "מלך אוהב צדקה ומשפט", "כל האומר הקדוש ברוך הוא ותרונו הוא - יותרו חיינו, שנאמר: 'הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט' (דברים לב, ד)¹⁴, הקב"ה רוצה שהעולם יתנהל על פי אמות מידה של צדק ומשפט. אבל יותר מהמשפט הקב"ה אוהב להתנהג אתנו 'לפנים משורת הדין'.

עומד אדם עם חמורו ולפתע מופיע השונא שלו ומציע עזרה. הוא מביט בחברו וליבו נמס בקרבו. "הייתי בטוח שאתה שונא אותי! אתה בא לעזור לי?" מהרהר החבר בליבו...

אפילו עשיו הרשע, שכולו מלא שנאה ליעקב, כשהוא רואה את יעקב ניגש אליו באהבה ומנשקו ומחבקו, הוא לא יכול להישאר אדיש.

מי ערב לנו שאנו טובים מזולתנו

בספר "פלא יועץ"¹⁵ מתייחס רבי אליעזר פאפו¹⁶ באריכות לסוגיית האהבה והשנאה. יש משהו מיוחד במינו בסגנון הייחודי של הספר, כתיבה פשוטה אבל מטלטלת. רבי אליעזר פאפו מצליח בעזרת משפטים פשוטים לגעת בנימי הנפש של האדם, ולהדריך אותו בדרכי המוסר, וכה דבריו:

"יש סיבות שעליהם תתעורר השנאה בין איש ובין אחיו, והכל הבל ורעות רוח.

יש שונא מחמת שכנגדו חטא כנגדו בגופו או בממונו או בכבודו, אי לזאת כבר ציוותה תורה: 'לא תקם ולא תטר' (ויקרא יט, יח)..."

יש שונא מחמת קנאה, וכסבור שעל ידי חברו נקפחת פרנסתו...

יש שונא מחמת שרואה את חברו שאינו הולך בדרך טובה...

והגדר הגדול לסלק השנאה הוא בקיום מאמר התנא שאמר (אבות פ"א, מ"ו): והוי דן כל אדם לכף זכות. ואפילו עיניך תראינה את הקללה במקלקל אין להאשימו כל כך ולשנוא אותו, מאחר כי דרך איש ישר בעיניו, ומאי הוה לה למעבד, איש הישר בעיניו יעשה. אין לנו אלא לשפוך נפשנו לפני ה', שיתקננו בעצה טובה מלפניו, וינחנו במעגלי צדק למען שמו.

ואם יאמר האדם: הלא הקדוש ברוך הוא מעניש את האדם על שהולך בשרירות ליבו והישר בעיניו על שהיה לו ללמוד ולא למד, אף אתה אמור לו, זהו למאן דקפד קפדין בהדה, אבל המעביר על מידותיו, מעבירין לו על כל פשעיו (יומא כג ע"א; מגילה כח ע"א), ובמידה שאדם מודד, מודדין לו (מגילה יב ע"ב; סוטה ח ע"ב). אבל האדם אין לו לשנוא לרעהו על שאינו הולך בדרך טובים, שאם כן ביותר יש לשנוא את עצמו, כי מי זה ערב אל ליבו לומר שהעמיק והרחיב וכל אשר בכוחו לעשות עשה כדבעי לה למעבד, באופן כי לא טוב הוא מחברו, ואולי חברו טוב ממנו לפי ערכו והשגתו ויכולתו. כידוע מאמר החכם שהיה מכבד לכל אדם באמרו: אם הוא חכם ממני ראוי

¹⁴ בבא קמא נ ע"א.

¹⁵ פלא יועץ ערך אהבת הרעים.

¹⁶ הרב אליעזר פאפו (סרייבו שבבוסניה), תקמ"ו-תקפ"ח - פוסק ומקובל. שימש כרב הקהילה הספרדית של סיליסטרה שבבולגריה. תקופה מסוימת עמד גם בראש הקהילה הספרדית בבירת ולאכיה, בוקרשט. שמו התפרסם בזכות ספרו "פלא יועץ" הבנוי מפרקים קצרים המסודרים לפי סדר האלפבית. למד בישיבות בעיר הולדתו ורכש בקיאות רבה בתורה. בעיר הולדתו, סרייבו, כתב גם את ספרו הראשון "חודש האביב". אחרי שהתחתן עבר לגור בסיליסטרה, והיה לראש הקהילה היהודית המקומית. מאוחר יותר הגיע לבוקרשט וניהל ואירגן שם מחדש את קהילת היהודים הספרדים בעיר. כעבור זמן קצר חזר לסיליסטרה. על הנהגותיו בקודש כתב בנו: "הופליא לענות בצום נפשו, ומלקות בכל לילה ולילה שאומרים בהם תחנונים. שק ואפר וחרולים וטבילות... וטבילת שלגים..."

לכבדו על חכמתו, ואם הוא טיפש ממני ראוי לכבדו על שהוא טוב ממני, שהוא חוטא בשוגג ואני במזיד. וכן על זה הדרך כזאת וכזאת החי יתן אל ליבו מחשבות טהורות להבריח את השנאה ולעורר את האהבה. הנה שכרו אתו, מרבה מידה טובה".

לפני שאדם בוחן את מומי זולתו, עליו לעמוד מול הראי ולבדוק ולבחון אם הוא עצמו מקפיד לקיים את הסעיפים הקטנים שבשולחן ערוך ובמשנה ברורה, ואם הוא עצמו סיים לעבוד על מידותיו ולתקן אחת לאחת. מלבד זאת, יש לתת משקל לנתוני הפתיחה של החבר לעומת נתוני הפתיחה שלו. האם ידוע לך איזה כוחות נפש השקיע החבר כדי לתקן את מידותיו ולהגיע למקום שבו הוא נמצא כעת?!

לכבד ולאהוב

מכאן אנו מגיעים לדברי הרמ"ק, רבי משה קורדובירו¹⁷ בספרו "תומר דבורה"¹⁸ המתווה דרך לתיקון המידות על ידי הדבקות במידותיו של הקב"ה, וכה דבריו:

"ועוד מצאתי משקה טוב מאד... והוא שירגיל עצמו בשני דברים:

האחד - הוא לכבד כל הנבראים כולם, אחר שיכיר מעלת הבורא אשר יצר האדם בחכמה, וכן כל הנבראים חכמת היוצר בהם, ויראה בעצמו שהרי הם נכבדים מאד מאד, שנטפל יוצר הכל החכם הנעלה על כל בבריאתם, ואלו יבזה אותם חס ושלוש נוגע בכבוד יוצרם...

השני - ירגיל עצמו להכניס אהבת בני אדם בליבו, ואפילו הרשעים, כאילו היו אחיו ויתר מזה, עד שיקבע בליבו אהבת בני אדם כולם, ואפילו הרשעים יאהב אותם בליבו, ויאמר, מי יתן ויהיו אלו צדיקים שבים בתשובה ויהיו כולם גדולים ורצויים למקום. כמאמר אוהב נאמן לכל ישראל, אמר: 'ומי יתן כל עם ה' נביאים וגו'' (במדבר יא, כט), ובמה יאהב, בהיותו מזכיר במחשבתו טובות אשר בהם, ויכסה מומם ולא יסתכל בנגעיהם אלא במדות הטובות אשר בהם. ויאמר בליבו, אילו היה העני המאוס הזה בעל ממון רב כמה הייתי שמח בחברתו, כמו שאני שמח בחברת פלוני. והרי זה, אלו ילבישוהו הלבושים הנאים כמ פלוני הרי אין בינו לבינו הבדל, אם כן למה יעדר כבודו בעיני, והרי בעיני ה' חשוב ממני, שהוא נגוע מדכה עוני ויסורים ומנוקה מעוון, ולמה אשנא מי שהקדוש ברוך הוא אוהב, ובזה יהיה לבבו פנה אל צד הטוב ומרגיל עצמו לחשוב בכל מידות טובות שזכרנו".

הרמ"ק מציע משקה שקשה למצוא במדפי המשקאות, משקה בניחוח מוסרי... כדי לזכות במידת הענוה מציע הרמ"ק להקפיד על שני דברים:

א. לכבד את הנבראים.

ב. לאהוב אפילו את הרשעים.

כל אחד מאתנו הוא יציר כפיו של הקב"ה, ובכל אחד מאתנו השקיע ריבונו של עולם מחשבה ועמל. בגמרא בתענית¹⁹ מובא מעשה שממחיש זאת היטב, וכך מסופר שם:

¹⁷ רבי משה קורדובירו (רמ"ק) (קורדובה שבספרד-צפת), הרפ"ב-הש"ל - תלמידו של מרן המחבר רבי יוסף קארו, הוסמך כד"ר בצפת. בגיל עשרים החל ללמוד את תורת הנסתר מפי רבי שלמה אלקבץ, שנעשה מאוחר יותר גיסו. היה לרבם של האר"י הקדוש ושל רבי אליהו די וויזשניץ, מחבר הספר "ראשית חכמה".

¹⁸ תומר דבורה פרק ב.

¹⁹ תענית כ"א.

"מעשה שבא רבי אלעזר ברבי שמעון ממגדל גדור מבית רבו, והיה רכוב על חמור ומטייל על שפת נהר, ושמה שמחה גדולה, והיתה דעתו גסה עליו מפני שלמד תורה הרבה.

נזדמן לו אדם אחד שהיה מכוער ביותר. אמר לו: שלום עליך רבי! ולא החזיר לו. אמר לו: ריקה, כמה מכוער אותו האישי! שמא כל בני עירך מכוערין כמותך? אמר לו: איני יודע, אלא לך ואמור לאומן שעשאני כמה מכוער כלי זה שעשית.

כיון שידע בעצמו שחטא ירד מן החמור ונשתטח לפניו, ואמר לו: נעניתי לך, מחול לי! - אמר לו: איני מחול לך עד שתלך לאומן שעשאני ואמור לו כמה מכוער כלי זה שעשית...".

ברש"י שם מובא, שיש ספרים שכתוב בהם "נזדמן לו אליהו זכור לטוב", ונתכוון להוכיחו שלא ירגיל בדבר. וכן כתבו גם התוספות שם. כלומר אליהו הנביא ראה שרבי אלעזר נכשל בגאוה ודעתו גסה עליו, לכן נגלה אליו בדמות אדם מכוער כדי לצנן את גסות דעתו. המפגש עם אותה דמות מכוערת לימדה את רבי אלעזר שגם אנשים שנראים כלפי חוץ חסרי ערך, אם הקב"ה ברא אותם כנראה שיש להם מה לתת לעולם, וצריך לכבדם.

הדבר השני שמביא הרמ"ק כעצה לקנות את מידת הענוה, הוא להתרגל לאהוב בני אדם גם אם הם רשעים.

חינוך מתוך עין טובה ומחשבה טובה

הבירור הנוקב הזה בשאלת היחס אל האוהב והשונא צריך להיות אבן יסוד אצל כל מי שעוסק בחינוך. כמחנכים עלינו לעמוד מול הילדים ולזהות את נקודות הטוב הרבות שבאישיותם, ואם תלמיד נכשל ומפריע או מגיב בחוצפה, אנו נדרשים לטפל במעשה בצורה נקודתית ולא להשליך מכך על אישיותו הכללית של הילד. עלינו להתרכז במבט הכללי על הילד ולהתפעל מהטובה והברכה שהוא מביא לעולם, עלינו להרעיף עליו אהבה ולראות את כל הטוב שבו גם אם איננו הולך בתלם. עלינו להרגיל את עצמנו לעין טובה ולמחשבה טובה.

מומר בימינו

נסיים בדבריו היסודיים של ה"חזון איש"²⁰ בנוגע להתנהגות למעשה כיום כלפי רשעים וכלפי אלה אשר אינם מאמינים, אך נקדים תחילה את דבריו של מרן ה"חפץ חיים" בספרו "אהבת חסד", בו הוא קובע פרטי הלכות בדיני גמילות חסד שחייב אדם לקיים בגופו ובממונו. בסוף ספרו זה הדפיס ה"חפץ חיים" מאמר בשם "מרגניתא טבא" אשר בפתחו נכתב "לרוב התועלת הנמצא בה הוצאתיה לאור לזכות הרבים". "מרגניתא טבא" זו כוללת הנהגות טובות "מאת הגאון האמיתי הצדיק המפורסם בדור שלפנינו בין חכמי ישראל לגאון תפארת ישראל וקדוש ה' בהתמדת לימודו ובמעשיו הנוראים כקש"ת מוהר"ר יהונתן זצ"ל מעיר לובטש (הנקרא בפי כל רבי יהונתן וואלינער)" - כל זה מלשונו של ה"חפץ חיים" זצ"ל.

ושם בסעיף יז נאמר:

²⁰ רבי אברהם ישעיהו קרליץ (ה"חזון איש") (קוסובה שבבלארוס-בני ברק), התרל"ט-התשי"ד - מגדולי הרבנים, מנהיג היהדות החרדית בתקופת קום המדינה. בשנת התרצ"ג עלה לארץ ישראל, התיישבותו בבני ברק הפכה את העיר, מאוחר יותר, במידה רבה בזכותו, לאחד ממעוזי היהדות החרדית. ה"חזון איש" פעל באופן מיוחד להחדרת תודעה רחבה לקיום מצוות התלויות בארץ, עודד ודרבן את לימוד סדר זרעים בקרב תלמידי חכמים, והשיב לשואלים רבים בעניינים אלו. ספריו: "חזון איש" - הערות על הש"ס ועל ה"שולחן ערוך", "אמונה ובטחון" ו"קובץ אגרות חזון איש".

"...ולהזהר מלאו דלא תשנא, ואף ברשע גמור יש איסור לדעת מהר"מ מלובלין לשנאותו כל זמן שלא הוכיחו, ואין בדור הזה מי שיודע להוכיח, שמא אם היה לו מוכיח היה מקבל... וכל שכן שאסור לקללו, רק יבקש רחמים עליו שיעזרהו ה' על תשובה שלמה".

על דברי הגר"י מוואלין אלה מבסס ה"חזון איש" פסק הלכה. הנדון הוא אם מומר בימינו אינו זוקק ליבום. מסקנתו של ה"חזון איש"²¹ היא שזוקק כיום. והרי מנימוקיו:

"ועוד יש בזה תנאי שלא יהיה אנוס, וכמו שכתב הרמב"ם (הלכות ממרים ג, ג) דבניהם ותלמידיהם (של הכופרים בתורה שבעל פה והתועים אחריהם) חשיבי כאנוסים וכתינוק שנשבה... ומצוין אנו להחיותו ואף לחלל עליו השבת בשביל הצלתו. ובהגהות מיימוני (הלכות דעות פרק ו) כתב, דאין רשאין לשנאותו אלא אחר שאינו מקבל תוכחה. ובסוף ספר 'אהבת חסד' כתב בשם הגר"י מוואלין שמצוה לאהוב את הרשעים מהאי טעמא, והביא כן מתשובת מהר"מ לובלין כי אצלנו הוא קודם תוכחה שאין אנו יודעים להוכיח ודיינינן להו כאנוסין...".

מעלין ולא מורידין

לכך יש לצרף את דברי הכרעתו של ה"חזון איש"²² בנוגע לדין "מורידין ולא מעלין", שנאמר, בין השאר, לגבי מי שהוא מומר להכעיס, כלומר עובר על איסורי תורה מתוך כוונות אידיאולוגיות (גם אם אין שום יתרון באכילת אוכל לא כשר, הוא יעדיפו על פני אוכל כשר), וכה דבריו:

"ונראה דאין דין מורידין אלא בזמן שהשגחתו יתברך גלויה כמו בזמן שהיו ניסים מצויין ומשמשת בת קול, וצדיקי הדור תחת השגחה פרטית הנראית לעין כל. והכופרין אז הם בנליזות מיוחדת בהטיית היצר לתאוות והפקרות, ואז היה ביעור רשעים גדרו של עולם, שהכל ידעו כי הדחת הדור מביא פורעניות לעולם ומביא דבר וחרב ורעב בעולם. אבל בזמן ההעלם שנכרתה האמונה מן דלת העם, אין במעשה הורדה גדר הפרצה אלא הוספת הפרצה, שיהיה בעיניהם כמעשה השחתה ואלימות ח"ו. וכיוון שכל עצמנו לתקן, אין הדין נוהג בשעה שאין בו תיקון, ועלינו להחזירם בעבותות אהבה ולהעמידם בקרן אורה במה שידינו מגעת".

לא להרבות שנאה ותחרות

לבסוף נביא דברי ה"חזון איש"²³ על המשנה בשביעית, שם מבאר מדוע הקלו חכמים בספק 'לפני עיור' ו'מסייע', וזו לשונו:

"ונראה דהא דהקילו חכמים בספק, אף על גב דספק מכשול ודאי אסור ליתן לפני עיור, והיה ראוי להחמיר בספקות, משום דאם באנו להחמיר בספקות נמי, נעשה מכשול שנמנע חסד ודרכי חיים ושלוש מעצמנו ומהם, והם רק עמי הארץ וחייבים אנו להחיותם ולהיטיב להם, וכל שכן שלא להרבות שנאה ותחרות בינינו וביניהם, ועוברים על 'לא תשנא' ועוד כמה לאוין שאין איסורן קל מאיסור זה שבאנו להציל אותם ממנו".

²¹ חזון איש יורה דעה סימן ב, אות כח.

²² חזון איש יורה דעה סימן ב, אות טז.

²³ חזון איש שביעית סימן יב, ט.